

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TOSHKENT AMALIY FANLAR UNIVERSITETI
“_____” KAFEDRASI

“Boshlang‘ich sinflarda til va savodxonlikka o‘rgatish tarixi” mavzusida

KURS ISHI

Bajardi: _____

Rahbar: _____

(imzo)

Toshkent-2025

MUNDARIJA:

KIRISH.....	3
I-BOB. TIL VA SAVODXONLIKKA O'RGATISHNING TARIXIY ASOSLARI	
1.1. O'rta asr maktablarida savod chiqarish usullari.....	5
1.2. Jadid maktablari va savodxonlikni modernizatsiya qilish.....	9
1.3. Sovet davrida savodxonlikni rivojlantirish.....	16
1.4. Mustaqillik davrida boshlang'ich ta'limda til o'rgatish.....	18
II-BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA TIL VA SAVODXONLIKKA O'RGATISH METODIKASI	
2.1. Til va savodxonlik darslarida ko'rgazmali usullardan foydalanish.....	22
2.2. Interfaol usullarning qo'llanilishi.....	25
2.3. Axborot texnologiyalari orqali savod o'rgatish.....	29
2.4. Boshlang'ich sinflarda individual yondashuv usullari.....	34
XULOSA.....	37
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	38

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi: O‘zbekistonda ta’lim tizimi, xususan boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, milliy va global talablar asosida shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Mamlakatimizning kelajagi ta’lim sohasiga bog‘liq ekanligi, ayniqsa, bolalarning boshlang‘ich ta’limdan sifatli bilim olishlari orqali shakllanadi. Shu sababli, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimini isloh qilish va zamonaviy talablar asosida rivojlantirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-maydagi PF-81-sonli farmoni (“Ta’lim sifatini oshirish va pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”)da ta’lim sohasidagi islohotlar ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Farmonda o‘quvchilarning savodxonligini oshirish va boshlang‘ich ta’lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalari alohida ta’kidlangan. Ushbu hujjatda boshlang‘ich ta’limda ona tili va savodxonlik darslarining sifatini yaxshilash uchun ilg‘or tajribalarni joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilangan.

Shuningdek, 2023-yil 10-yanvardagi “Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha 2030-yilgacha bo‘lgan strategiya” doirasida davlat ta’lim standarti yangilanib, boshlang‘ich ta’limda innovatsion yondashuvlar asosida o‘quvchilarni o‘qishga qiziqishini oshirish maqsadi qo‘yilgan. Bu esa til va savodxonlikka o‘rgatish jarayonining muhimligini yanada oshiradi. Bolalarda muloqot ko‘nikmalari, ijodiy fikrlash va yozma nutqni rivojlantirish uchun asos bo‘ladigan savodxonlik darslarining sifatini oshirish bilan ham bog‘liq. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, interfaol metodlar va ko‘rgazmali vositalar orqali bolalarga ta’lim berish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni o‘rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish mavzuning ahamiyatini oshiradi. Mazkur tadqiqotda savodxonlikka o‘rgatishning tarixiy asoslari, zamonaviy usullari, milliy ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va amaliy yondashuvlar

tahlil qilinadi. Bu orqali mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada kengroq ochib berish maqsad qilib qo'yilgan.

Kurs ishining maqsadi: Boshlang'ich sinflarda til va savodxonlikka o'rgatishning tarixiy asoslari va zamonaviy metodlarini o'rganish orqali, o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish yo'llarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kurs ishining predmati: Boshlang'ich sinflarda til va savodxonlikka o'rgatish jarayoni va bu jarayonda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar, metodlar hamda ta'lim vositalaridir.

Kurs ishining obyekti: Boshlang'ich sinflarda ona tili va savodxonlikka o'rgatish jarayoni, shu jarayonda ishtirok etuvchi o'quvchilar va o'qituvchilarning faoliyati, shuningdek, ushbu darslarning o'quv-uslubiy asoslari.

Kurs ishining vazifalari:

- Boshlang'ich sinflarda til va savodxonlikka o'rgatishning tarixiy asoslarini o'rganish.
- Zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalarni tahlil qilish.
- Tarixiy va zamonaviy yondashuvlarni qiyoslash.
- Til va savodxonlik darslarining sifatini oshirishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Kurs ishining tuzilishi: kirish, 2 ta bob, umumiy xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I-BOB. TIL VA SAVODXONLIKKA O'RGATISHNING TARIXIY ASOSLARI

1.1. O'rta asr maktablarida savod chiqarish usullari

O'rta asrlar davrida ta'lim tizimi, jumladan, savod chiqarish jarayoni diniy bilimlar bilan chambarchas bog'liq edi. Ushbu davrda maktablar, madrasalar va boshqa ta'lim muassasalari Islom dini asosida tashkil etilib, asosiy maqsad Qur'on o'qishni o'rgatish orqali savod chiqarish bo'lgan. Savodxonlikka o'rgatish usullari o'sha davrning madaniy va ijtimoiy ehtiyojlariga moslashtirilgan edi.

Hijja usuli va diniy o'quv tizimi. O'rta asr maktablarida savod chiqarishning asosiy usuli hijja usuli bo'lib, bu ta'lim jarayonida harflarni alohida o'rganish, bo'g'inlarga ajratish va so'z hosil qilish orqali o'quv ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan edi. Ushbu usul ko'proq diniy mazmundagi o'quv materiallariga asoslangan va Qur'onni o'qish, hadislarni yodlash kabi diniy bilimlarni egallashni maqsad qilgan. Hijja usulida avvalo alifbo tartibidagi harflar o'quvchilarga birma-bir tanitilgan. Masalan, arab alifbosidagi "alif, bo, to, so..." harflari mustaqil shaklda talaffuz qildirilgan va yozuvlari o'rgatilgan. O'quvchilar harflarni mukammal yodlagach, harflarni bir-biriga bog'lab, bo'g'in hosil qilish bosqichiga o'tilgan. Keyinchalik bo'g'inlardan so'z, so'zlardan esa jumlarlar tuzish o'rgatilgan. Ushbu jarayon davomida o'quvchilarda o'qish va yozish ko'nikmasi shakllangan.

Hijja usuli bilan ta'lim olishda o'quvchilar ko'pincha Qur'on oyatlari va diniy matnlarni o'qish va yodlash orqali mashq qilishgan. Qur'on asosiy o'quv materiali bo'lib, uning yod olinishiga katta e'tibor qaratilgan. Bu esa nafaqat savod chiqarish, balki diniy e'tiqodni mustahkamlashga ham xizmat qilgan. Qur'onni to'g'ri o'qish qoidalarini o'rgatish (tajvid) ham hijja usuli asosida amalga oshirilgan. Bunday tizimda savod chiqarish jarayoni mexanik yodlashga asoslangan bo'lsa-da, o'quvchilarning asosiy til ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Hijja usulining o'ziga xos tomoni shundaki, u alifbodagi harflarni birma-bir o'rganishni talab qilgan va bu jarayon odatda an'anaviy, qat'iy tartib asosida o'tgan. O'quvchilar harflar va bo'g'inlarni o'zlashtirguniga qadar muntazam ravishda mashq qilishgan.

Savod chiqarishda ishlatilgan materiallar ham ko'pincha diniy mazmunli bo'lib, Qur'on nusxalari, hadislar va boshqa diniy qo'lyozmalar asosiy o'quv materiallari sifatida xizmat qilgan. Bu qo'lyozmalar nafaqat o'quvchilarning savodini chiqarishga, balki ularni axloqiy tarbiyalashga ham qaratilgan edi.

Hijja usulining afzalliklari shundaki, u qat'iy tartib va intizomni talab qilgan, har bir o'quvchining alifboni mukammal o'zlashtirishiga yordam bergan. Biroq, uning kamchiliklari ham mavjud edi. Jumladan, bu usulda o'qish va yozish ko'nikmalari ko'proq mexanik yodlashga asoslangani sababli, o'quvchilar o'qigan matnlarining mazmunini chuqur anglab yetish imkoniga ega bo'lmagan. Hijja usuli o'rta asr maktablarida savod chiqarishning asosiy usuli sifatida ko'plab avlodlar uchun ma'lumot olishning muhim vositasi bo'lib xizmat qilgan. Ushbu usul, ayniqsa, diniy e'tiqodni mustahkamlash va Qur'onni o'qishni o'rgatishda samarali bo'lgan. Bu tizimning an'anaviy va mexanik xususiyatlariga qaramay, o'sha davr ta'limida alohida o'rin tutgan va tarixiy jihatdan muhim hisoblanadi.

Qadimgi qo'lyozma va o'quv materiallarining roli. O'rta asr maktablarida ta'lim jarayonida qo'lyozma kitoblar va cheklangan o'quv materiallari muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu davrda nashr texnologiyasi rivojlanmaganligi sababli, barcha o'quv materiallari qo'l mehnati bilan yaratilgan va ulardan faqat tanlangan ta'lim maskanlari yoki boy zodagonlar foydalanish imkoniga ega edi. Biroq qo'lyozmalarining mavjudligi ta'lim jarayonini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan.

Qo'lyozma kitoblarning asosiy qismi diniy mazmundagi matnlar edi. Masalan:

- **Qur'on nusxalari.** Qur'on oyatlari bolalarning savod chiqarish va tajvid qoidalarini o'rganishida asosiy manba bo'lgan. Har bir maktabda Qur'onning yodlashga mo'ljallangan nusxalari mavjud edi.

- **Hadislar va shariat qoidalari.** Payg'ambar Muhammad (s.a.v) hadislarining turli to'plamlari hamda islomiy huquq (fiqh)ka oid asarlar o'quvchilarning diniy va axloqiy tarbiyasini shakllantirish uchun ishlatilgan.

Savod chiqarishdan keyin til va adabiyotga oid bilimlarni chuqurlashtirish uchun maxsus qo'lyozmalar ishlatilgan:

- **Arab tili grammatikasi.** Sibavayhning "Kitob" asari va boshqa arab tili qoidalarini o'rgatuvchi manbalar o'qish va yozish qobiliyatini mustahkamlashda yordam bergan.

- **She'riyat va adabiyot.** O'quvchilar arab va fors she'riyatiga oid namunalarni o'qish va ularni tahlil qilish orqali til bilimlarini rivojlantirgan.

Qo'lyozma kitoblar yordamida o'quvchilarga chiroyli yozuv ko'nikmalari o'rgatilgan. Ayniqsa, arab yozuvining turli uslublarini (kufi, naskh, ta'liq) chizish mashqlari bilan shug'ullanilgan. Xattotlik san'ati nafaqat yozuv malakalarini rivojlantirgan, balki sabr va e'tibor kabi sifatlarni ham shakllantirgan.

O'rta asr ta'lim maskanlarida ayrim maktablar tarix va ilm-fan sohalariga oid qo'lyozmalardan foydalanishni ham yo'lga qo'ygan. Bu qo'lyozmalar, jumladan, tarixiy voqealar, astronomiya, matematika va tabobatga oid bilimlarni o'z ichiga olgan. Qo'lyozma kitoblar ko'p vaqt va mehnat talab qilganligi sababli, ularning nusxalari cheklangan miqdorda bo'lgan. Bundan tashqari, qo'lyozmalar qimmatbaho materiallardan, masalan, qog'oz, pergament yoki charmga yozilganligi sababli, ko'pchilikka yetarli bo'lmagan. Shuning uchun qo'lyozmalardan foydalanish odatda boy zodagonlar yoki ilmi maskanlar uchun mo'ljallangan edi.

Qadimgi qo'lyozmalar o'rta asr ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, savod chiqarish, diniy bilimlarni targ'ib qilish va yozuv ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Ushbu qo'lyozmalar nafaqat ta'lim jarayonining markazida bo'lgan, balki o'sha davr madaniyati va ilm-fanining saqlanishiga ham ulkan hissa qo'shgan.

Savod chiqarishning cheklovlari va kamchiliklari. Hijja usuli, o'rta asr maktablarida savod chiqarishni o'rgatishda samarali bo'lsa-da, uning ayrim kamchiliklari va cheklovlari mavjud edi. Bu kamchiliklar, asosan, ta'lim jarayonining monolitligi, innovatsiyalarning yetishmasligi va o'quvchilarning umumiy intellektual rivojlanishiga to'sqinlik qilgan holatlar bilan bog'liq edi.

Mexanik yodlash. Hijja usuli ko‘proq mexanik yodlashga asoslangan bo‘lib, o‘quvchilar asosan matnlarni yodlash bilan shug‘ullangan. O‘quv jarayoni davomida o‘quvchilarga Qur‘on oyatlari, hadislar va boshqa diniy matnlar yodlatilgan, ammo bu jarayon mazmunni chuqur anglashga emas, balki faqat talaffuz va yozuvni eslab qolishga qaratilgan edi. Shuning uchun, ba‘zi o‘quvchilar o‘rgangan matnlarni to‘g‘ri o‘qish va yozish qobiliyatiga ega bo‘lsalar-da, ularning bu matnlarni chuqur tushunishi va tahlil qilish imkoniyatlari cheklangan edi. Bu esa, o‘quvchilarning umumiy intellektual va kreativ rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan.

So‘z boyligi cheklanganligi. Hijja usulida o‘qitish, asosan, diniy matnlar asosida olib borilgan. Bu matnlar faqat diniy so‘zlar va iboralar bilan cheklangan bo‘lib, o‘quvchilarga kundalik hayotda qo‘llaniladigan so‘z boyligini rivojlantirish imkoniyatini bermagan. O‘quvchilar, asosan, diniy ma‘lumotlarga asoslangan so‘zlar bilan cheklanganlar va bu ularning dunyoqarashini va so‘z boyligini kengaytirishda to‘sqinlik qilgan. Yani, o‘rta asr ta‘lim tizimi, faqat diniy va ilmiy matnlarni o‘qish va o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, kundalik hayotga oid so‘zlarni va umumiy bilimlarni o‘rgatishga e‘tibor bermagan.

Innovatsiyalar yetishmasligi. O‘rta asr maktablari, asosan, an‘anaviy usullarga tayanib ishlagan. O‘quv jarayonida yangi metodlar va innovatsiyalarni joriy etishning imkoni bo‘lmagan. Ta‘limda yangi pedagogik yondashuvlar, o‘qitish texnologiyalarining rivojlanishi yoki o‘quv materiallarining xilma-xilligi haqida gapirish imkoniyati mavjud bo‘lmagan. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning ta‘lim sifatini va o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishini kamaytirgan. Hamma narsaning an‘anaviy usulda davom etishi, ilg‘or fikrlashni rivojlantirishda va yangi metodlarning o‘rganilishida to‘siq bo‘lgan. Hijja usuli samarali bo‘lsa-da, uning cheklovlari mavjud edi. Mexanik yodlash, so‘z boyligining cheklanganligi va innovatsiyalarning yetishmasligi o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Ushbu kamchiliklar, o‘rta asr maktablarida ta‘lim tizimining samaradorligini cheklab, o‘quvchilarni faqat diniy matnlar bilan tanishtirib, ularning umumiy bilim va dunyoqarashini kengaytirishda muammo yaratgan.

1.2. Jadid maktablari va savodxonlikni modernizatsiya qilish

Turkistondagi jadid (jadid so'zi arabcha "yangi usul", "yangilik" demakdir) maktablarining yuzaga kelishi mashhur qrim tatar arbobi Ismoilbek Gaspirali nomi bilan bevosita bog'liqdir. 1851 yilda tavallud topgan Ismoilbek Gaspirali ilg'or demokratik g'oyalarni musulmonchilikning diniy asoslari bilan birlashtirish yo'lida qizg'in kurash olib bordi. Turkiy xalqlarning milliy mustaqilligi uchun kurashgan Ismoilbek Gaspirali o'z navbatida jadidchilik oqimining asoschisi sifatida dunyoga tanildi. Ko'p yurtlarda safarda bo'lgan Ismoilbek Gaspirali xalq taraqqiyoti birinchi navbatda maorifga bog'liq ekanligini anglab etib, jamiytdagi tub o'zgarishlarni amalga oshirishni yangi usuldagi maktab tuzishdan boshladi.

Gaspirali tomonidan ochilgan yangi usuldagi maktab tez orada shuhrat qozondi. Jadid maktablarining ommaviy tus olishiga asosiy sabab I. Gaspirali tomonidan 1883 yildan boshlab nashr etila boshlangan "Tarjimon" gazetasi bo'ldi. Shu bilan birga, Ismoilbek Gaspirali o'zi tashkil etgan maktab uchun bir qator darsliklar va o'quv qo'llanmalari ham yaratdi. Uning yangi usuldagi maktab hayotiga bag'ishlangan asarlari jumlasiga "Hujai Subyona", "Qirsati turki", "Rahabari muallimin" kabi darsliklar va o'quv qo'llanmalarini kiritsa bo'ladi. Gaspiralining ushbu asarlari o'quv jarayonini tashkil etish, darsliklarga qo'yiladigan talablar, musulmon o'quv adabiyotida qo'llaniladigan didaktik va metodik ko'rsatmalar bilan jadid maktablarining taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdi.

I. Gaspirali boshqa turkiy xalqlar qatori o'zbek millatidagi ijtimoiy fikrlar taraqqiyoti va shu jumladan, haqiqiy vatanparvar o'zbek ziyolilarining kamol topishida ham o'chmas iz qoldirdi. U 1893 yilda Buxoro xoni Abdullaxonga Turkistonda yangi usul maktabini ochishga yordam berish uchun murojaat etadi. Ammo uning taklifi dastlab inkor etiladi. Shundan so'ng Gaspirali o'z maqsadiga erishish uchun Qozon tatar ziyolilaridan madad so'raydi. Va nihoyat, 1897 yilga borib, unga Turkiston o'lkasida yangi usuldagi maktab ochishga ruxsat beriladi.

To'liq milliy ruhda sug'orilgan jadid maktablari mahalliy xalqqa manzur bo'ladi va tez orada bunday maktablar Munavvar Qori, Mannon Qori, Mahmudxo'ja

Behbudiy, Salohiddin domla, Shamsiddin domla, Mulla Jo'raboy, Mirzo Abdulvohid, Mulla Ikrom kabi mahalliy ziyolilar tomonidan ham ochiladi.

Gaspiralinig taraqqiyparvar g'oyalari asosida yurtimizda jadid maktablariga asos solgan ziyolilar o'lkadagi milliy – ozodlik harakatining rahnamolariga aylanadi. O'zbek jadidlarining siyosiy kurashlari shu darajaga borib etadiki, hatto ularga qarshi har bir hatti – harakatni ham siyosiy baholovchi politsiya ish qo'zg'atadi. Yuqoridagi fikrimizni tarix fanlari nomzodi Hamdam Sodiqovning maqolasi ham isbotlashi mumkin. H. Sodiqovning yozishicha, 1906 yilning bahorida Frantsiya bosh shtabi ikkinchi byurosi (harbiy razvedka) topshirig'i bilan Turkistonga kelgan mayor Lyakosta ham o'sha davrda mavjud bo'lgan barcha firqa va tashkilotlar orasida eng e'tiborli va kelajagi porloq deb, aynan o'zbek jadidlarini tilga oladi. Turkiston o'lkasida ashaddiy milliy ozodlik harakatining targ'ibotchisi Munavvar Qori Abdurashidxonov edi.

1878 yilda Toshkentda mudarris oilasida dunyoga kelgan Munavvar Qori avvaliga Toshkentdagi “Yunusxon” va keyinchalik Buxorodagi oliy madrasada tahsil olib, Ismoilbek Gaspirali ta'siri ostida yangi usul maktablari barpo qilish yo'lida ish boshlaydi. Shu munosabat bilan, 1907 yilda u yangi usuldagi maktab ochib, shu maktabda 5 yillik boshlang'ich ta'limni 3 yildayoq amalga oshiradi. Munavvar Qori ham boshqa o'zbek ziyolilari qatori yangi usul maktabi uchun darsliklar yaratadi. Uning bunday darsliklari jumlasiga “Adabi avval” va “Adabi soniy” kitoblarini kiritish mumkin.

Munavvar Qori o'z siyosiy qarashlarini jadid Ismoil Obid bilan hamkorlikda 1906 yilda chiqara boshlagan “Taraqqiy” gazetasida hamda “Taraqqiyparvar” firqasi faoliyatida ifoda etadi. Jadidlar o'zlarining siyosiy qarashlari jihatidan 1917 yilgi Oktyabr inqilobidan so'ng ikki tarafga bo'linib ketishadi. Bir toifa jadidlar (Munavvar Qori, Mahmudxo'ja Behbudiy, Eson Musaev, Shorasul Zunnun va boshqalar) o'z g'oyalarida qat'iy turishgan bo'lsa, boshqa bir toifa jadidlar esa (masalan A. Avloniy) keyinchalik proletar inqilobi tarafdorlari safiga qo'shilib ketadi.

XX asrning boshlarida o'zbek pedagogikasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan pedagoglarimizdan biri Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari turli xil g'oyalar o'rtasida kurashlar bilan o'tadi. Dastlabki jadidchilik oqimining ko'zga ko'ringan namoyondalaridan hisoblangan A. Avloniy zamon zayliga qarab ish ko'rib, oktyabr inqilobi tarafdorlari tomoniga o'tib ketadi. Shunday bo'lsa-da, u o'zbek pedagogikasida muhim o'rin egallaydi. Abdulla Avloniyning pedagogik faoliyati va uning jadid maktablaridagi yondashuvlari o'z zamonasining ilg'or pedagogik g'oyalari asosida shakllandi. 1906 yilda Mirobid mahallasida yangi usuldagi maktab ochgan Avloniy, bu maktabda diniy bilimlar bilan bir qatorda amaliy fanlardan ham saboq berishni maqsad qilgan. Uning maktabi, axloqiy tarbiyani birinchi o'ringa qo'ygan holda, "axloq" darsini tashkil etgan. Avloniy o'z maktablarida axloq kitobining yo'qligini ta'kidlab, Turkiston maktablarida bunday kitobning zarurligini ko'rsatgan. Bu g'oya uning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ham to'liq ifodalangan.

Avloniy, tarbiyani to'rt turga bo'lib, uning har bir qismiga alohida e'tibor qaratgan. "Tarbiyaning zamoni", "badan tarbiyasi", "aqliy tarbiya" va "axloq tarbiyasi" kabi mavzularni ko'rib chiqib, bolalarga turli jihatdan yondashish zarurligini ta'kidlagan. U tarbiya berishning asosiy manbai sifatida o'qituvchilarni va ota-onalarni tarbiyalangan, bilimdon insonlar bo'lishi kerakligini ta'kidladi. Shu bilan birga, "Badan tarbiyasi" bo'yicha, insonning salomatligi va kuchli jasadi o'qish va o'rgatish uchun zarur bo'lishini ko'rsatgan. Avloniyning "Birinchi muallim" va "Ikkinchi muallim" kabi darsliklari jadid maktablarida o'qituvchilarning asosiy qo'llanmalariga aylangan. U pedagogika fanini birinchi bo'lib tilga olib, o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida pedagogikani "bola tarbiyasining fani" sifatida aniqlagan. Bu o'zbek pedagogikasining taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan.

Avloniy, shuningdek, o'z faoliyatida boshqa jadid ziyolilari kabi, yangi usuldagi maktablarni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. U bir qator amaliy darsliklar yaratgan va o'z davrining eng yetuk pedagoglaridan biri sifatida tanilgan.

Jadid maktablarining rivojlanishiga ko'rsatilgan e'tibor, o'zbek xalqining ta'lim va tarbiyasini yangilashda muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Toshkentdagi "Kallaxona" madrasasini a'lo darajada bitirgan Eson Musaev o'zining pedagogik faoliyatini eski maktabda, rus – tuzem maktabida til, adabiyot, tarix, jug'rofiya fanlaridan dars berishdan boshlaydi. Ammo bu maktablardan biri zamon talabiga va ikkinchisi milliylikka muvofiq kelmasligini anglab etgan E.Musaev 1909 yilga borib o'z hovlisida jadid maktabi ochadi. U o'z maktabiga Turkiyadagi maktablarining ta'lim tizimini olib kirishni maqsad qilib, 1911 yilda Istanbul shahriga kelib, u erdagi universitetga til – adabiyot, tarix – jug'rofiya mutaxassisligi bo'yicha o'qishga kiradi. 1916 yilda esa universitetni tugatgan Eson Musaev Turkiyada ishga olib qolishadi. U Istanbul universitetida til tarixi va qadimgi turkiy xalq og'zaki adabiyoti – folklordan dars bera boshladi. 1920 yili unga "afandi" ilmiy darajasi beriladi. 1922 yil u Teshkentga qaytib keladi va dastlabki yillar pedagogika texnikumida, keyinchalik esa O'zbek milliy bosh kutubxonasida ishlaydi. 1928 yilda E.Musaevni aksiningqilob sifatida qamashadi va 1938 yilda sobiq Ittifoq sudi uni otuvga hukm qiladi.

Eson Musaev o'z g'oyalarida hamisha sodiq qoladi va u qaerda o'qituvchi bo'lib ishlagan bo'lsa, o'sha erdagi o'quv jarayonini Turkiyada olgan tajribalari asosida tashkil etishga harakat qiladi. Shu boisdan ham qamoqqa keltirilgan Eson Musaev Mavrining "Turkiya maktab tizimi va ta'lim jarayoni qanday edi? Nima maqsadda ular maorifini bu erga tadbiq etmoqchi bo'lding?" tarzida bergan savoliga "Turkiyada boshlang'ich ta'lim tekin va 5 yillikdir. "Sultoniya" maktabi ikki bosqichli bo'lib, unda til, adabiyot, axloq, milliy e'tiqod, jug'rofiya va riyoziyot o'qitiladi. Bunda 186 talaba tahsil oladi. Tushunmagan tema va mavzulari, jumboqlarni so'rashadi, muallimlar talabaga izoh berib, tushuntiradi. Shu sabali men Turkiyada o'rganib kelgan maorif tizimi, milliy maktab ta'limini o'z yurtimda qo'llashga kirishdim. O'sha Turkiyada o'qib yurgan onlarimdayoq Turkistonda jadid maktablarini ochib, ularni milliyalashtirishni rejalashtirgan edim", – deb javob beradi.

Jadidlar tuzgan maktablar tabiiy sharoiti, jihozlanishi, katta – kichikligi bilan bir – biridan tubdan farq qilsa – da, ularda asosan bir xildagi fanlar o'qitilar, bu maktablarning barchasidagi o'quv jarayoni I.Gaspirali targ'ib etgan ilg'or demokratik g'oyalar va musulmonchilikni diniy asoslarini birgalikda o'rgatilishi asosida amalga oshirilar edi. Ushbu maktablarning o'qituvchilari oldiga qo'yiladigan vazifa nafaqat o'quvchilarga bilim berish bo'lmay, balki ularda hayotiy fikrlash, qiziqish uyg'otish, ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda o'quvchilarni milliylik ruhida tarbilash ham edi.

Jadid maktablarning vujudga kelishi. Jadidlar tuzgan maktablarda aholiga ilmiy – ommabop bilim berish muhim pedagogik vazifa hisoblanar edi. Shu bilan birga bu maktablardagi bilimlar sodda va tushunarli holda ifoda etilardi. Bu maktablarda diniy bilimlar bilan birga hayotda eng zarur bo'ladigan ilmiy bilimlar, ya'ni ona tili, riyoziyot, jug'rofiya fani asosan o'lkashunoslik materiallari asosida o'rganilardi. Bolalar intizomiga jadid maktablarida alohida e'tibor berilar, bolalarga ta'lim – tarbiya berishda dinning tarbiyaviy ahamiyatidan samarali foydalanilar edi. Katta moddiy qiyinchiliklarga qaramasdan iqtidorli bolalar tahsil olish uchun chet ellarga yuborilardi. O'zbek jadidlarining atoqli namoyondalaridan biri bo'lgan Mahmudj'xo'ja Behbudiy o'zining "Usuli jadid chigune ast?" nomli maqolasida yangi usul maktabidagi ta'lim mazmunini quyidagicha ta'rilaydi: "Usuli jadid maktabi bolalarga boshqa usuldagi ta'lim beradi. Bu usulni janob Ismoilbek Rusiya musulmonlari orasiga tarqatdi. Bu usuldagi maktab savtiya, ya'ni yangi usuldagi boshlang'ich maktabdir. Bu maktabning natijasi bolalar zudlik bilan o'qish va yozishni o'rganadilar, ular nimaiki o'qisalar, uning ma'nosini tushnadilar. O'quvchilar o'qiganlaridan lazzatlanadilar". (M.Behbudiy "Usuli jadid chigune ast?" Buxoroi sharif, № 139, 1912 y., 28-noyabr.) Jadidlarning yana bir muhim fazilati shundaki, ularning ko'pchiligi ta'lim mazmuniga yangicha yondashgan holda o'zbek tilida darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratishgan va ushbu asarlari orqali o'z uylarida maktablar ochib, bolalarga ta'lim-tarbiya berishgan. Jadid maktablarning vujudga kelishi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, talabalarning

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida vujudga kelgan Turkiston o'lkasidagi maktablar taraqqiyoti tarixiga oid bilimlarga ega bo'lishlari, o'z navbatida ularning bo'lg'usi pedagogik faoliyatlariga ham katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bulajak o'qituvchilarimiz o'tgan asrning oxiri va asrimiz boshlarida vujudga kelgan barcha tipdagi o'quv muassasalarining o'quv jarayoning tashkil etilish yo'llariga va o'qitish uslublariga tanqidiy yondashgan holda ularning o'z faoliyatlarida samarali foydalanishlari mumkin. Jumladan, maktab o'quvchilarining o'zaro muloqatlarida uchrab turadigan salbiy holatlar, bolalarning individual xususiyatlariga o'qituvchilar tomonidan etarlicha e'tibor qaratilayotmaganligi va umuman zamonaviy maktablarda tartib-intizomning juda susayib ketganligi xuddi gimnaziya va seminariyalarda bo'lgani kabi bolalarga pedagogik va ruhshunoslik fanlarini birga qo'shib o'rgatishni taqozo etmoqda. Bundan tashqari bo'lajak o'qituvchilarni etishtirib chiqarayotgan oliy o'quv yurtlarimiz, pedagogika bilim yurtlarimizda ham pedagogika va ruhshunoslik fanlariga ajratilgan soatlar miqdorini yanada oshirish hamda iloji boricha bu ikki fanni birga qo'shib o'qitish lozimdir.

Gimnaziya va seminariyalardagi o'quv jarayonining qat'iy bir rejim asosida olib borilishi va bu o'quv muassasalarida bolalarning salomatligiga alohida e'tibor berilishi (har uni sinf xonalarini shamollatib turilishi va o'quvchilar hamisha vrach nazorati ostida bo'lishlari) o'tgan asrning oxiri va asrimiz boshlarida o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatgan edi. O'z navbatida bolalar salomatligi uchun sanitariya-gigiena qoidalariga to'liq rioya qilish va o'quvchilarning ma'lum bir rejim asosida ish olib borishlari hozirgi maktablar uchun ham juda muhimdir.

Jadid maktablari, XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Turkistonda ta'lim tizimini yangilash va modernizatsiya qilish maqsadida tashkil etilgan. Jadidchilik harakati o'zining dastlabki qadamlarini ta'lim, madaniyat va ilm-fan sohalarida islohotlar qilish orqali boshlagan. Jadid maktablari o'rta asrlardagi an'anaviy maktablardan farq qilib, yangilanish va zamonaviylashtirishni maqsad qilgan. Bu maktablarda savodxonlikni rivojlantirishda yangi usullar va metodlar qo'llanilgan.

Jadid maktablarining tashkil etilishi va usullari. Jadid maktablarining tashkil etilishi, Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, ularning asosiy maqsadi ta'lim tizimini modernizatsiya qilish edi. Jadid maktablarida o'qitish jarayoni an'anaviy o'quv usullaridan farq qilar edi. O'qitish jarayonida yangi pedagogik usullar qo'llanildi, bunda o'quvchilarning faolligi, ijodiy yondashuvi va mustaqil fikrlashiga katta e'tibor qaratildi.

Jadid maktablarida o'qitishning asosiy usullaridan biri – ta'limni interaktiv va ilg'or shakllarda tashkil etish edi. Bu yerda o'quvchilarga faqat yodlash emas, balki bilimlarni tahlil qilish, ularga mustaqil yondashish va o'quv materiallarini zamonaviy metodlar yordamida tushunish imkoniyati berilgan. Jadid pedagoglari an'anaviy maktablarda qo'llaniladigan jismoniy jazolarni cheklab, o'qitish jarayonini ilmiy asosda qurishga intildilar.

Jadid maktablarida savodxonlikni oshirish va darslarni samarali o'tkazish maqsadida ilk darsliklar va ko'rgazmali materiallar keng qo'llanildi. Bu darsliklar oddiy arabcha yozuvni o'rganishdan tashqari, o'quvchilarga yangi ilmiy va texnik bilimlarni o'rganish imkonini yaratgan. Jadid maktablarida ilm-fan, tarix, matematika, adabiyot kabi fanlar o'qitilishi boshlanib, bu sohalarida yangi darsliklar ishlab chiqildi. Ko'rgazmali materiallar, o'quvchilarga o'rganayotgan mavzularni yaxshiroq tushunishga yordam berish maqsadida ishlatilgan. O'quv jarayonida o'qituvchi tomonidan turli rasmlar, xaritalar, **diagrammalar** va boshqa ko'rgazmali materiallar qo'llanilib, darslarni yanada jonli va qiziqarli qilishga harakat qilindi. Jadid maktablarida o'qitish nafaqat yodlashga, balki o'quvchilarning ko'zdan kechirish, tasavvur qilish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Jadid maktablari, o'zining yangicha pedagogik yondashuvlari va zamonaviy ta'lim metodlari bilan o'rta asr an'anaviy maktablaridan sezilarli farq qilgan. Bu maktablar ta'limni yangilash va zamon talablariga moslashtirishni maqsad qilgan bo'lib, bunda ilk darsliklar va ko'rgazmali materiallar muhim rol o'ynagan.

1.3. Sovet davrida savodxonlikni rivojlantirish

Sovet davrida savodxonlikni rivojlantirish ta'lim tizimining markaziy maqsadlaridan biri bo'lib, bu jarayon davlatning o'quv tizimini tashkil etishdagi asosiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Sovet ta'limi jamiyatni yangilash, savodxonlikni kengaytirish va bilim olishning demokratik imkoniyatlarini yaratish maqsadida bir qator islohotlar o'tkazdi.

Sovet davrida boshlang'ich ta'lim tizimi davlatning qat'iy nazorati ostida tashkil etildi. Bu tizim markazlashgan metodikalar va yagona o'quv dasturlari asosida boshqarildi, va barcha sovet respublikalarida bir xil tamoyillar asosida ishladi. Ta'lim olishning majburiyligi hamda o'quv tizimining yakkashaklli tashkil etilishi barcha fuqarolar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini yaratdi. Davlatning ta'lim sohasidagi asosiy maqsadi savodxonlikni kengaytirish va jamiyatni ilmiy, madaniy, va siyosiy jihatdan rivojlantirish edi. Buning uchun boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchilarga nafaqat bilim, balki ijtimoiy ongni shakllantirishga ham xizmat qilgan. Ta'lim jarayonida davlatning barcha resurslari, jumladan, o'qituvchilar, darsliklar va metodik qo'llanmalar birlashtirilgan. Darsliklar va o'quv materiallari davlat tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan bo'lib, ular butun respublika bo'ylab bir xil tarzda qo'llanilgan. Bu o'quv materiallarining yagona tizimi ta'limning sifatini va samaradorligini oshirishga yordam berdi.

Shuningdek, boshlang'ich ta'lim tizimida davlat tomonidan o'quvchilarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotga tayyorlashga e'tibor qaratilgan. O'quvchilar faqat akademik bilimlar bilan emas, balki faol fuqaro sifatida jamiyatda o'z o'rnini topa olish ko'nikmalari bilan ham ta'minlangan. Bundan tashqari, boshlang'ich ta'lim tizimi asosiy e'tiborini savodxonlikni oshirishga qaratib, ta'lim jarayonida o'qish, yozish va hisoblash kabi asosiy ko'nikmalarni rivojlantirgan. Bu jarayon orqali aholi orasida savodxonlikning darajasi sezilarli darajada oshdi.

Sovet ta'limining asosiy xususiyati – barcha qatlamlarga ta'lim olish imkoniyatini yaratish, bilimni keng miqyosda tarqatish va davlat tomonidan nazorat qilinadigan ta'lim tizimi orqali jamiyatni rivojlantirish edi. Bu tizimning samarali

ishlashi natijasida savodxonlik darajasi ko'tarildi va yangi avlodni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatdan tarbiyalashning samarali shakllari ishlab chiqildi.

Sovet davrida ta'lim tizimi markazlashtirilgan bo'lib, yozuv tizimi va o'quv materiallarining standartlashtirilishi ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynadi. Yozuv tizimi yagona va o'zgarmas shaklda bo'lib, barcha sovet maktablarida bir xil yozuv usullari qo'llanildi. Bu tizim orqali o'quvchilar o'rganayotgan tilning shakli va imlosida aniq bir me'yor bo'lishi ta'minlandi. Yozuv tizimi orqali o'quvchilarga o'zaro tushunarli, yagona tarzda ta'lim berish imkoniyati yaratildi. O'quv materiallari ham standartlashtirilgan. O'qish, yozish va boshqa ko'nikmalarni o'rgatish uchun darsliklar va qo'llanmalar yagona davlat organlari tomonidan ishlab chiqilib, tasdiqlanib, barcha sovet maktablariga bir xil tarzda tarqatildi. Ushbu darsliklar va materiallar faqat ilmiy bilimlarni o'rgatish bilan cheklanmay, balki sovet ideologiyasini targ'ib qilish, o'quvchilarni kommunistik g'oyalarga yo'naltirish va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga qaratilgan edi. Ta'lim tizimi, shu orqali, nafaqat umumiy madaniy bilimlarni, balki siyosiy va ijtimoiy ongni ham tarbiyalashga xizmat qilgan. Standartlashtirishning asosiy maqsadi ta'limni barcha sovet respublikalarida bir xil darajada va sifatda olib borishni ta'minlash edi. O'quv materiallarining yagona struktura va uslubi orqali o'qitish jarayoni hamda darsliklarning bir xil mazmuni jamiyatda bir xil savodxonlik darajasini yaratishga yordam berdi. Bu jarayon, o'quvchilarga bilim olishda teng imkoniyatlar yaratish, ilmiy va madaniy jihatdan rivojlanish imkoniyatlarini oshirdi.

Shuningdek, o'quv materiallarining bunday markazlashgan tizimi o'quvchilarga zamonaviy bilimlar, texnologiyalar va ilmiy ko'nikmalarni o'rganish imkonini yaratdi. Sovet davridagi o'quv materiallarining standartlashtirilishi natijasida, o'quvchilar nafaqat ilmiy bilimlar bilan tanishgan, balki ijtimoiy va siyosiy ongni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynadi. Bu ta'lim tizimi barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratdi va jamiyatda yuqori savodxonlikni ta'minlashga yordam berdi.

1.4. Mustaqillik davrida boshlang'ich ta'limda til o'rgatish

Mustaqillik davrida O'zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar til o'rgatish tizimiga katta ta'sir ko'rsatdi. 1993-yilda O'zbekiston Respublikasi hukumatining qarori bilan lotin alifbosi qabul qilindi. Bu qaror faqat yozuv tizimining yangilanishini emas, balki til o'rgatish jarayonining qayta tashkil etilishiga ham olib keldi. Lotin yozuviga o'tish nafaqat xalqning yozish va o'qish tizimini yangilashga, balki pedagogik uslub va metodologiyada ham jiddiy o'zgarishlarni talab qildi.

Lotin yozuviga o'tishning sabablari va ta'sirlarining ko'rinishlari:

- Lotin alifbosiga o'tish orqali O'zbekistonning mustaqillikni qo'lga kiritganidan so'ng o'zining mustaqil identifikatsiyasini yaratish maqsadlari ko'zda tutilgan. Bu o'zgarish O'zbekistonning ijtimoiy, madaniy va siyosiy hayotini yangilashda muhim qadam bo'ldi. Bu o'zgarish milliy o'zlikni, tilni va madaniyatni tiklash uchun alifbo va yozuv tizimining yangilanishini ta'minladi.

- Lotin alifbosiga o'tish orqali tilni o'rgatish, ayniqsa o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishdagi yangi metodologiyalarga ehtiyoj tug'ildi. Yangi alifbo nafaqat yozuvni o'zgartirdi, balki o'quvchilarni grammatika, leksika va talaffuz kabi asosiy til bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan yangi darsliklarni yaratishni taqozo etdi.

Lotin yozuviga o'tish jarayoni bilan birga, yangi darsliklar, qo'llanmalar va metodik materiallar ishlab chiqildi. Bu darsliklar zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yaratildi va ular til o'rgatishda interaktiv yondashuvlarni qo'llashga qaratilgan edi. Yangi o'quv materiallarida, avvalambor, grammatikani o'rgatishdan tashqari, amaliy til qo'llaniladigan holatlar ko'proq ahamiyat kasb etdi. Misol uchun, turli sohalarda, jumladan, kundalik hayot, ish va biznesda, shuningdek, ilm-fan va texnologiyada tilni qo'llashga alohida e'tibor berildi.

Yangi darsliklar ishlab chiqishda quyidagi yo'nalishlar ko'zda tutilgan:

1. Lotin yozuviga o'tish bilan birga o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash uchun yangi interaktiv metodlar, multimedia resurslari, va vizual materiallar qo'llanila boshladi. Bu materiallar nafaqat o'quvchilarga tilni

o'rganishda yordam berdi, balki o'quvchilarni o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qildi.

2. Darsliklar nafaqat tilni o'rganishning nazariy jihatlarini, balki uni kundalik hayotda qo'llashni ham o'z ichiga oldi. Masalan, biznes hujjatlarini tuzish, shaxsiy kommunikatsiya, va jamoa ishlarini yozma tarzda amalga oshirishga yo'naltirilgan materiallar ishlab chiqildi.

3. Darsliklar va metodik qo'llanmalar yangi alifboga moslashtirildi. Bu, ayniqsa, o'quvchilarga yangi yozuv tizimida tez va samarali o'rganish imkoniyatini berdi. Shuningdek, darsliklar tilni o'rgatishdagi eng so'nggi pedagogik yondashuvlarni o'zida mujassam etib, dars jarayonini osonlashtirishga qaratilgan edi.

4. Milliy identifikatsiyani rivojlantirish maqsadida darsliklar nafaqat zamonaviy ilmiy asoslar va texnologiyalarga asoslangan bo'lib, balki o'zbek tilining milliy va madaniy elementlarini, adabiyotini va tarixini o'rganishga ham alohida e'tibor qaratildi. Bu bilan til o'rgatishda milliy ma'naviyatni tiklash va mustahkamlash maqsadlari ko'zda tutilgan edi.

Lotin alifbosiga o'tishning til o'rgatishdagi ijobiy ta'siri:

- Lotin yozuviga o'tish nafaqat O'zbekistonning til tizimini yangilashga yordam berdi, balki xalqaro miqyosda til o'rgatishda yangi imkoniyatlar yaratdi. Bu o'zgarish, ayniqsa, boshqa tillar va alifbolar bilan hamkorlik qilishda muhim ahamiyat kasb etdi.

- Lotin yozuviga o'tish bilan pedagogik metodlar ham yangilandi. Ta'lim tizimida metodik qo'llanmalar, darsliklar va resurslar o'qituvchilarga yangi usullarni qo'llashda yordam berdi. O'quvchilarga yangi yozuv tizimida yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratdi.

Natijada, lotin alifbosiga o'tish nafaqat yozuv tizimini yangilash, balki o'quvchilarga zamonaviy ta'limni olishda yangi imkoniyatlar yaratdi, shu bilan birga O'zbekistonning mustaqil madaniyati va tilini tiklashda ham muhim rol

o'ynadi. Bu islohotlar ta'limni rivojlantirish va xalqaro miqyosda tanilish imkoniyatlarini oshirdi.

Mustaqillik davrida O'zbekistonning ta'lim siyosatida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Davlat dasturlari va qarorlari orqali boshlang'ich ta'limda til o'rgatish jarayonini samarali tashkil etish uchun bir qator innovatsion yondashuvlar ishlab chiqildi. O'zbekiston ta'lim tizimining modernizatsiyasi, mustahkamlanishi va xalqaro talablarga moslashuvi davlat dasturlarida aniq ko'rsatilgan. Bu jarayonlar ta'lim tizimini global miqyosda raqobatbardosh va zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalashga yo'naltirilgan edi.

1997-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun mustaqillik davrida ta'lim tizimining asosiy huquqiy va metodik yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu qonun orqali ta'lim sohasida amalga oshiriladigan islohotlar yanada puxta rejalashtirilgan va aniq belgilangan. Qonunda boshlang'ich ta'limda yuqori sifatli ta'lim olish uchun zarur bo'lgan o'quv materiallari, yangi pedagogik yondashuvlar va metodikalarga e'tibor qaratildi. Bu qonun orqali boshlang'ich ta'lim tizimini zamonaviylashtirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'quvchilarning nutqiy, yozuv va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlash maqsadlari ko'zda tutilgan. Qonun, shuningdek, til o'rgatishda ko'plab innovatsion metodlarni tatbiq etishni, pedagoglarning malakasini oshirishni hamda yangi o'quv qo'llanmalari va darsliklar ishlab chiqishni ta'minladi.

Davlat dasturlarida ta'limning samaradorligini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va ularning samaradorligini o'lchashga alohida e'tibor berildi. Bu jarayonning eng muhim jihatlaridan biri yangi o'quv qo'llanmalari va metodikalarning ishlab chiqilishi va ularni ta'lim jarayonida faol qo'llash edi. O'quv materiallarining sifati va pedagogik yondashuvlarning zamonaviyligi o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va jozibador qiladi.

Mustaqillik davrida davlat dasturlari nafaqat grammatik bilimlarni oshirish, balki o'quvchilarni keng dunyoqarashga ega bo'lgan, mustaqil fikrlaydigan shaxslar sifatida tarbiyalashga qaratilgan edi. Til o'rgatishda nutqiy ko'nikmalarni

rivojlantirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlash, shuningdek, zamonaviy ijtimoiy va ilmiy tilni o'zlashtirishga qaratilgan yangi o'quv dasturlari ishlab chiqildi. O'quvchilarni dunyo miqyosida bilim olish va o'z ta'limini yuqori darajada rivojlantirishga yo'naltirish, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini oshirishda davlat dasturlarining roli katta bo'ldi.

Bundan tashqari, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularga yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni o'rgatish uchun bir qator treninglar va kurslar tashkil etildi. Bu dasturlar orqali o'qituvchilar ta'lim tizimida yuz berayotgan yangiliklarga tezda moslashishga va o'quvchilarga samarali bilim berishga tayyor bo'ldilar. O'qituvchilarni o'qish va yozish bo'yicha yangi metodikalarga o'rgatish, shuningdek, ularga zamonaviy o'quv texnologiyalarini o'zlashtirishda yordam berdi.

Mustaqillik davrida qabul qilingan davlat dasturlari ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro talablar darajasiga chiqarish, shuningdek, o'quvchilarga yangi, innovatsion bilimlarni etkazib berishning samarali vositalarini ishlab chiqish uchun zarur asos bo'ldi. Davlat dasturlari orqali ta'lim tizimi keng ko'lamli islohotlarga, o'quvchilarning fikrlash va o'rganish jarayonini o'zgartirishga, shuningdek, ularga zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan edi. Mustaqillik davrida ta'lim siyosatining rivojlanishi va davlat dasturlari ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quvchilarga keng imkoniyatlar yaratish, pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o'qituvchilarning malakasini oshirishga katta turtki bo'ldi. Bu islohotlar orqali O'zbekiston ta'lim tizimi xalqaro darajada tanilib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qildi. O'quvchilarni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash, ularni mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy faol shaxslar sifatida tarbiyalash davlat dasturlarining asosiy maqsadlaridan biri bo'ldi.

II-BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA TIL VA SAVODXONLIKKA O'RGATISH METODIKASI

2.1. Til va savodxonlik darslarida ko'rgazmali usullardan foydalanish

Til o'rgatish va savodxonlikni rivojlantirishda ko'rgazmali usullar, ya'ni vizual materiallar va misollar yordamida o'rgatish, o'quvchilarga bilimlarni samarali va tushunarli tarzda etkazishga imkon beradi. Ko'rgazmali usullar til o'rgatish jarayonini jonlantiradi, o'quvchilarning diqqatini jamlashga yordam beradi va yangi bilimlarni mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. Ko'rgazmali usullar til o'rgatish jarayonida o'quvchilarning diqqatini saqlash va bilim olishni samarali tashkil etish uchun juda muhimdir. Bu usullar o'quvchilarga murakkab til qoidalari va grammatik strukturalarni oson va tushunarli shaklda taqdim etishga imkon beradi. Vizual materiallar yordamida o'quvchilar o'zlarining kuzatish va eslab qolish qobiliyatlarini yaxshilashadi, shu bilan birga, tilni amaliy qo'llashda muhim ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Quyidagi ko'rgazmali materiallar til o'rgatishda samarali qo'llanilishi mumkin:

Plakatlar va diagrammalar. Plakatlar va diagrammalar til o'rgatishda tushunchalarni aniq va oson ravishda ifodalash uchun qo'llaniladi. Bu vositalar grammatik qoidalarni, so'z turkumlarini, jumla tuzilishlarini va boshqa til elementlarini ko'rgazmali tarzda ko'rsatishga imkon beradi. Misol uchun, jumla tuzilishini diagrammalar yordamida ko'rsatish o'quvchilarga har bir so'zning o'rnini va rolini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, plakatlar yordamida muhim til qoidalari va so'zlashuv jihatlari ko'rsatiladi, bu esa o'quvchilarning eslab qolishiga va qoidalarni yodlashga yordam beradi.

Rasm va suratlar. Rasm va suratlar til o'rgatishda tasavvurga asoslangan yondashuvni qo'llashda samarali vositadir. Tasvirlar yordamida o'quvchilar o'rganayotgan so'zlarni real vaziyatlarda qanday qo'llanilishini ko'rishadi. Masalan, mevalar, hayvonlar, uy-ro'zg'or buyumlari kabi turli sohalarda rasmlar orqali so'zlar o'rganilishi mumkin. Bu metod yordamida o'quvchilar tilni amaliy ravishda o'rganishadi va so'zlarning ma'nosini yaxshiroq tushunadilar.

Videolar va slaydlar. Zamonaviy texnologiyalar yordamida til o'rgatish jarayoni yanada samarali bo'ladi. Videolar, animatsiyalar va interaktiv slaydlar yordamida o'quvchilarga tilni real hayotiy vaziyatlarda qanday ishlatilishini ko'rsatish mumkin. Masalan, videolarda o'quvchilar suhbatlar, til amaliyoti yoki interaktiv mashg'ulotlar yordamida o'rganishlari mumkin. Bu usul o'quvchilarning tinglash, tushunish va amaliy qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kartochkalar va flajlar. Kartochkalar va flajlar yordamida til o'rgatishda o'quvchilarga qisqa, lekin samarali topshiriqlar berish mumkin. Masalan, kartochkalarda grammatik qoidalar, so'zlar yoki jumlar berilib, o'quvchilarga ularni to'g'ri ishlatishni so'rashi mumkin. Bu materiallar yordamida o'quvchilar o'rganishlarini tez va samarali tarzda mustahkamlashadi. Vizual materiallar til o'rgatishda o'quvchilarning diqqatini jalb qilish, bilimni o'zlashtirishni tezlashtirish va yangi til ko'nikmalarini mustahkamlashda yordam beradi. Ko'rgazmali usullar til o'rgatishda o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Misol va mashqlar orqali tushuntirish usuli til o'rgatishda o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va ularning bilim olish jarayonini samarali qiladi. Bu usul o'quvchilarni o'rganilayotgan material bilan bog'lab, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishga yordam beradi. Quyidagi asosiy elementlar misol va mashqlar orqali tushuntirishda o'quvchilarning faolligini oshiradi:

Misollar yordamida tushuntirish. Misollar til o'rganishda eng samarali yondashuvlardan biridir, chunki ular o'quvchilarga o'rganayotgan til qoidalarini real vaziyatlarda qanday qo'llashni ko'rsatadi. Masalan:

- O'quvchilarga turli zamonlarda (hozirgi zamon, o'tgan zamon, kelajak zamon) so'zlarning qo'llanilishi haqida misollar keltirish. Misol: "Men kitob o'qiyman" (hozirgi zamon), "U kitob o'qidi" (o'tgan zamon), "Biz kitob o'qiyamiz" (kelajak zamon). Bu misollar o'quvchilarga til qoidalarini amaliyotda qanday ishlatishni tushuntiradi.

- O'quvchilarni turli grammatik tuzilmalarga (masalan, jumlarlar tuzilishi, so'z turkumlari) misollar orqali tanishtirish. Masalan, "O'rta maktabda men do'stlarim bilan o'ynayman" jumlasida "o'rta maktabda" va "do'stlarim bilan" so'z birikmalarining o'zni va ularning ma'nosini misol orqali tushuntirish mumkin. Misollar o'quvchilarning tilga nisbatan ishonchini oshiradi, chunki ular ko'rgan, eshitgan va o'zlashtirgan misollarni amaliyotda qo'llashga tayyorlanadilar.

Mashqlar. Mashqlar tilni o'rganishda muhim bir qadamdir, chunki ular o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Mashqlarni bajarish orqali o'quvchilar yangi ko'nikmalarni egallaydilar va amaliy ishni o'zlashtiradilar. Mashqlarni turli shaklda taqdim etish mumkin:

- O'quvchilarga so'zlarni va iboralarni to'g'ri tartibda joylashtirish topshirig'i beriladi. Misol: "o'qish / men / kitob / hozir" – to'g'ri javob: "Men hozir kitob o'qiyman".

- O'quvchilarga to'g'ri gap tuzish topshirig'i beriladi. Masalan, "o'qish / men / maktabda" jumlasidan to'g'ri tuzilishga erishish kerak: "Men maktabda o'qiyman".

O'quvchi ishtirokida mashqlar. O'quvchilarni faollashtirish va ularga o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatini berish o'quv jarayonini yanada samarali qiladi. Mashqlarni interaktiv qilish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- O'quvchilarga savollar berib, ularga javob yozishni so'rash. Masalan, o'quvchilarga oddiy savollar bering: "Sizni nima qiziqtiradi?" yoki "Nima uchun bu so'z to'g'ri ishlatilgan?". Bu savollar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

- O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, bir-biriga savollar berishga va javob yozishga undash. Misol uchun, o'quvchilar guruhda bir-biriga savollar berishlari va tilni o'rgatishning amaliy jihatlarini muhokama qilishlari mumkin. Bu usul tilni o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi. Misol va mashqlar yordamida tushuntirish usuli o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga va til o'rgatishni yanada samarali qilishga yordam beradi.

2.2. Interfaol usullarning qo'llanilishi

Interfaol usullar til o'rgatishda o'quvchilarni faollashtirish va ularni o'rgatish jarayoniga chuqurroq jalb qilish uchun samarali vosita hisoblanadi. Bu usullar o'quvchilarga o'rganayotgan materialni hayotiy vaziyatlarda qo'llashni va boshqa talabalar bilan fikr almashishni imkonini beradi. Rolli o'yinlar, munozaralar, guruhlarda ishlash va ijodiy vazifalar kabi interfaol metodlar o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Rolli o'yinlar va munozaralar til o'rgatishda samarali va interfaol metodlar sifatida tanilgan. Ular o'quvchilarni nafaqat til o'rganish jarayoniga chuqurroq jalb qiladi, balki ularning kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi va tanqidiy fikrlashga o'rgatadi. Ushbu usullar o'quvchilarga real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlanishga, so'zlashish, muloqot qilish va fikr almashish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Rolli o'yinlar o'quvchilarga ma'lum bir ijtimoiy yoki ish vaziyatida ishtirok etishga imkoniyat yaratadi. O'quvchilar bu usulda muayyan rollarga kirib, o'z vazifalarini bajarishga va boshqa ishtirokchilar bilan o'zaro muloqot qilishga undaladi. Masalan, o'quvchilar do'konda sotuvchi va xaridor rolini bajarib, ularning muloqotini taqlid qilishlari mumkin. Bu turdagi rolli o'yinlar o'quvchilarga quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- Rolli o'yinlar o'quvchilarga muloqot qilishda ishtirok etishga va real hayotdagi vaziyatlarda tilni qanday qo'llashni o'rganishga imkon beradi. Masalan, sotuvchi va xaridor roliga bo'lish o'quvchiga savdo jarayonida ishlatiladigan so'zlarni va ifodalarni amaliyotda qo'llashni o'rgatadi.

- O'quvchilar rollarda muloqot qilishda o'z fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalashga, shu bilan birga, boshqa shaxslarning fikrlarini tinglash va ularga javob berishga o'rganadilar.

- Rolli o'yinlar turli sohalarga oid so'zlarni o'rganish va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Masalan, restoran xodimi va mijoz o'rtasidagi suhbatda ishlatiladigan so'zlar va iboralar o'quvchining so'z boyligini kengaytiradi.

Misol uchun, o'quvchilarni guruhlarga bo'lib, har bir guruhga o'z vazifalarini taqdim etish mumkin. Bir guruh restoran xodimi, boshqa guruh esa mijoz rolini o'ynaydi. Ular o'rtasida suhbat tashkil qilinadi, va bu jarayonda o'quvchilar tilni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar.

Munozaralar o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga va o'z nuqtai nazarini ifodalashga undaydi. Munozaralar o'tkazish orqali o'quvchilar ma'lum bir mavzu bo'yicha fikrlarini asoslashni, qarama-qarshi fikrlarni tinglashni va ularga javob berishni o'rganadilar. Munozaralar orqali o'quvchilar fikrlarini mantiqiy tarzda bayon qilish, argumentlar keltirish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Munozara o'tkazishning bir nechta usullari mavjud:

1. O'quvchilarga jamiyatda dolzarb bo'lgan masalalar, kundalik hayotda uchraydigan mavzular yoki ijtimoiy masalalar bo'yicha munozara o'tkazish imkoniyati beriladi. Masalan, "Televizor ko'rishning ijobiy va salbiy tomonlari", "Internetning yoshlar hayotidagi roli" kabi mavzular tanlanadi.

2. O'quvchilarni guruhlarga bo'lib, har bir guruhga biror nuqtai nazar yoki mavzu beriladi. Har bir guruh o'z fikrlarini asoslab, taqdimot qilishadi. Shu bilan birga, boshqa guruhlarining fikrlarini tinglab, ularning argumentlariga javob berishadi. Munozara jarayonida o'quvchilar fikrlarini ishonch bilan ifodalashga, fikrni asoslashga va bahslarni hal qilishga o'rganadilar.

Munozaralar o'quvchilarga quyidagi ko'nikmalarni o'rgatadi:

- O'quvchilar turli fikrlarni tahlil qilishga, argumentlarni asoslashga va qaror qabul qilishda o'z fikrlarini aniq ifodalashga o'rganadilar.
- Munozaralar o'quvchilarga fikr almashishga, boshqa nuqtai nazarlarni tinglashga va o'z fikrlarini samimiy tarzda ifodalashga imkon yaratadi.
- O'quvchilar jamoada ishlashni, guruhlar o'rtasida fikr almashishni o'rganadilar va o'z nuqtai nazarini boshqalarga tushuntirish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Rolli o'yinlar va munozaralar til o'rgatish jarayonini jonlantiradi va o'quvchilarni tilni amaliyotda qo'llashga, o'z fikrlarini aniq ifodalashga, hamkorlikda ishlashga va tanqidiy fikrlashga o'rgatadi. Bu metodlar o'quvchilarni nafaqat til o'rgatishda, balki ijtimoiy va ish vaziyatlarida ham muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlaydi.

Guruhlarda ishlash va ijodiy vazifalar til o'rgatish jarayonini yanada interfaol va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi. Bu usullar o'quvchilarga nafaqat tilni amaliyotda qo'llashni, balki o'zlarining ijodiy fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhlarda ishlash o'quvchilarga o'zaro hamkorlikda ishlash, fikr almashish va umumiy maqsadga erishish imkonini beradi. Bu jarayon o'quvchilarga tilni amaliyotda qo'llashni o'rgatadi va ularga quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- **Jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish.** O'quvchilar guruhda ishlashda o'zaro muloqot qilishadi, bu esa ular o'rtasida jamoaviy ishni amalga oshirishga va bir-birining fikrlarini tinglashga yordam beradi. O'quvchilar maqsadga erishish uchun birgalikda ishlashni o'rganadilar.

- **Kommunikatsiya va muloqot ko'nikmalarini oshirish.** Guruhlarda ishlashda o'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashni, fikr almashishni va boshqalarning nuqtai nazarini tinglashni o'rganadilar. Bu jarayon tilni faol qo'llashga yordam beradi.

- **Tilingizni faol qo'llashga yordam beradi.** Guruh ishlarida o'quvchilar faqatgina muloqot qilish bilan qolmay, balki tilni amaliyotda qo'llash, yangi so'zlar va iboralarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Masalan, o'quvchilarga guruhda biror mavzu bo'yicha prezentatsiya tayyorlash topshirig'i berilishi mumkin. Guruhlar o'z vazifalarini muhokama qilib, materialni tayyorlaydilar va uni sinfda taqdim etadilar. Bu jarayon o'quvchilarga tilni amaliyotda qo'llashni o'rganish, muloqot qilish va jamoaviy ishni samarali amalga oshirishni o'rgatadi.

Ijodiy vazifalar o'quvchilarga o'z fikrlarini yaratishda ifodalash va tilni amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Bu turdagi vazifalar o'quvchilarning ijodiy fikrlashlarini rivojlantiradi va tilni yaratishda qanday qo'llashni o'rgatadi. Ijodiy vazifalar quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin:

- **Hikoya yoki ertak yozish.** O'quvchilarga qiziqarli mavzu berib, ular ushbu mavzu bo'yicha hikoya yoki ertak yozishadi. Bu vazifa o'quvchilarning yozuv ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, ularga mantiqiy fikrlash va kreativ yondashuvni o'rgatadi.

- **Dialog yozish.** O'quvchilarga ma'lum bir vaziyatni tasavvur qilib, o'rtada suhbat bo'lgan dialogni yozish vazifasi beriladi. Masalan, ikki kishilik suhbatni yozish vazifasi o'quvchilarni nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, ular suhbatni mantiqiy va to'g'ri tashkil etishni o'rganadilar.

Interfaol usullar, jumladan guruhlarda ishlash va ijodiy vazifalar, til o'rgatish jarayonini qiziqarli va samarali qilishda katta ahamiyatga ega. O'quvchilar bu usullar orqali tilni amaliyotda qo'llashni, fikrlarini aniq ifodalashni, jamoaviy ishlashni va ijodiy fikrlashni o'rganadilar. Bu usullar, shuningdek, o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga, yangi so'zlar va iboralarni o'rganishga yordam beradi va umumiy o'quv jarayonini yanada samarali qiladi.

2.3. Axborot texnologiyalari orqali savod o'rgatish

Axborot texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi bilan, savod o'rgatishda bu texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini yanada yuqori darajaga olib chiqdi. Elektron darsliklar, multimedia vositalari, mobil ilovalar va onlayn resurslar savod o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarga savod o'rganishda yanada interfaol va qiziqarli imkoniyatlar yaratadi.

Elektron darsliklar va multimedia vositalari. Elektron darsliklar va multimedia vositalari zamonaviy ta'limda o'quvchilarning savod o'rganishini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu vositalar o'quvchilarga turli interfaol elementlar orqali bilimlarni tez va oson o'zlashtirishga yordam beradi, shuningdek, ular o'rganish jarayonini ko'proq vizual va eshitish orqali boshdan kechirishadi.

Elektron darsliklarda o'quvchilarga taqdim etiladigan **interfaol elementlar** ta'lim jarayonining yanada interaktiv va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Bu elementlar o'quvchilarga o'rganish materiallarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Misol tariqasida:

- **Interaktiv topshiriqlar:** O'quvchilarga beriladigan topshiriqlar, masalan, to'g'ri javobni tanlash yoki bo'sh joylarni to'ldirish kabi mashqlar orqali o'quvchilar materialni faqat o'qib chiqish bilan cheklanmay, balki faol ishtirok etishga majbur bo'ladilar. Bu jarayon o'quvchilarga yaxshiroq eslab qolish va fikrlarni mustahkamlash imkonini yaratadi.

- **Testlar va viktorinalar:** Elektron darsliklar ichida o'quvchilar uchun mo'ljallangan testlar va viktorinalar savod o'rganish jarayonining muhim qismlarini tashkil etadi. Bu testlar o'quvchilarni materialni tushunishini tekshirish va uni mustahkamlash imkoniyatini beradi. Shuningdek, bu orqali o'quvchilar o'z natijalarini ko'rib, qanday xatolar qilganini va qanday o'zgartirishlar qilish kerakligini tushunadilar.

- **Mashqlar va mini-o'yinlar:** Interfaol mashqlar, masalan, nutqiy mashqlar yoki grammatika bo'yicha mini-o'yinlar, o'quvchilarga o'z ko'nikmalarini o'rganish va amaliyotda qo'llashga yordam beradi. Bu jarayon orqali o'quvchilar uchun o'rganish jarayoni nafaqat foydali, balki qiziqarli va o'rgatuvchi bo'ladi.

Multimedia vositalari yordamida savod o'rgatish jarayonini vizual va eshitish nuqtai nazaridan yanada samarali qilish mumkin. Ushbu vositalar o'quvchilarga bir necha sezgi organlari orqali bilim olish imkoniyatini yaratadi, bu esa ularning o'rganishni yaxshiroq anglashiga yordam beradi. Multimedia vositalariga quyidagi elementlar kiradi:

- Audio materiallar talaffuzni o'rgatishda juda foydalidir. O'quvchilar to'g'ri talaffuzni eshitish orqali unga rioya qilishni o'rganadilar. Bu metod o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, biror so'zning talaffuzini to'g'ri tushunish va o'zlashtirish uchun audio fayllardan foydalanish mumkin.

- Videolar orqali grammatikani, leksikani va sintaksisni o'rgatishda o'quvchilarga nazariy materialni yanada vizual tarzda ko'rsatish imkoniyati yaratiladi. Masalan, video darslar yordamida grammatik qoidalar va ularni ishlatishning real hayotdagi misollarini ko'rsatish mumkin. Video materiallar o'quvchilarga yanada samarali tarzda o'rganishga yordam beradi, chunki ular tasavvurda ko'rganlarini o'zlarida amalda qo'llashlari mumkin.

- Animatsiyalar orqali o'quvchilarga yangi so'zlar va iboralarni o'rganishda tushuncha berish mumkin. Masalan, animatsiya yordamida biror mavzuni yoki til qoidalarini qisqacha va oson tarzda tushuntirish mumkin. Bu vosita o'quvchilarning e'tiborini jalb qilishga va materialni o'rganishga undaydi.

- Simulyatsiya vositalari o'quvchilarni real hayotdagi vaziyatlarga qo'yish va ularga tilni amaliyotda qo'llashni o'rgatish uchun juda foydalidir. Masalan, savdo-sotiq, sayohat yoki biznes muloqotlari simulyatsiyasida o'quvchilar o'z til bilimlarini qo'llab, turli vaziyatlarda muloqot qilishni o'rganadilar.

Elektron darsliklar va multimedia vositalari o'quvchilarga interfaol, vizual va eshitish orqali o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Bu vositalar savod o'rgatish jarayonini samarali va qiziqarli qiladi, o'quvchilarga til ko'nikmalarini mustahkamlashda yordam beradi. Interfaol elementlar va multimedia vositalari o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni real hayotdagi vaziyatlarda amalda qo'llash imkonini beradi, shu bilan birga ta'lim jarayonini yanada boyitadi.

Mobil ilovalar va onlayn resurslardan foydalanish. Mobil ilovalar va onlayn resurslar til o'rganishda yanada qulay va samarali imkoniyatlar yaratadi. Ular o'quvchilarga o'rganishni istalgan joyda va vaqtda davom ettirish imkonini beradi. Bu texnologiyalar yordamida o'quvchilar darslarni o'z sur'atida va qiziqishiga mos ravishda bajarishlari mumkin, shuningdek, o'quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilish imkoniyatini yaratadi.

Mobil ilovalar yordamida til o'rganish jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Bugungi kunda til o'rganish uchun turli xil mobil ilovalar mavjud, ularning har biri o'quvchilar uchun maxsus interfaol va shaxsiylashtirilgan tajriba yaratadi. Quyidagi ilovalar eng mashhur va samarali hisoblanadi:

- **Duolingo:** Bu ilova til o'rganish jarayonini o'yin formatida taqdim etadi, bu esa o'quvchilarga o'rganishni qiziqarli va motivatsion qiladi. Duolingo turli tillarda, shu jumladan ingliz, ispan, fransuz va boshqalar bo'yicha interfaol darslar va mashqlarni taqdim etadi. Ilova o'quvchilarga grammatikani va leksikani oddiy va o'yin orqali o'rganish imkoniyatini beradi.

- **Memrise:** Memrise o'quvchilarga til o'rganishda yangi so'zlar va iboralarni o'rganish, talaffuzni yaxshilashda yordam beradi. Ushbu ilova o'quvchilarga interfaol video darslar va qulay mashqlar yordamida yangi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Memrise ham individual yondashuvni taqdim etadi, shuningdek, har bir o'quvchining o'rganish jarayonini kuzatib boradi.

- **Babbel:** Babbel esa aniq maqsadlarni belgilab, o'quvchilarga til o'rganishning tizimli va strukturalangan usulini taqdim etadi. O'quvchilar oddiy so'zlar va iboralardan tortib, murakkab grammatik tuzilmalargacha bo'lgan

materiallarni o'rganishlari mumkin. Babel shuningdek, amaliy vaziyatlarda tilni qanday qo'llashni o'rgatadi.

- **Lingvist:** Lingvist o'quvchilarga til o'rganishni shaxsiylashtirish imkoniyatini beradi. Ilova o'quvchilarning o'rganish sur'atiga qarab darslarni sozlaydi va takrorlash mashqlarini taqdim etadi, bu orqali o'quvchilar bilimlarini yanada mustahkamlashadi.

Mobil ilovalar yordamida o'quvchilar darslarni o'z sur'atida o'rganish, yangi materiallarni o'rgatish va o'z ko'nikmalarini mustahkamlashda davom etishlari mumkin. Bu ilovalar, shuningdek, o'quvchilarga individual yondashuvni taqdim etib, til o'rganish jarayonini qulay va interfaol qiladi.

Onlayn resurslar yordamida til o'rganish jarayoni yanada kengayadi. Internetdagi turli onlayn platformalar, video darslar, interaktiv mashqlar va forumlar o'quvchilarga darsni o'z vaqtida va o'ziga mos ravishda o'rganish imkoniyatini yaratadi. Quyidagi onlayn resurslar o'quvchilar uchun juda foydalidir:

- **YouTube:** YouTube'dagi video darsliklar yordamida o'quvchilar turli mavzularni o'rganishlari mumkin. Bu platformada til o'rganishga mo'ljallangan ko'plab kanal va darsliklar mavjud. Misol uchun, "English Addict with Mr. Duncan" kabi kanallar ingliz tilidagi talaffuz va grammatika darslarini qiziqarli va o'rgatuvchi tarzda taqdim etadi. Shuningdek, YouTube video darsliklar yordamida o'quvchilar turli tilni o'rganish usullarini ko'rib, yangi iboralarni eshitishlari mumkin.

- **Khan Academy:** Khan Academy bilim olishning turli sohalariga bag'ishlangan bepul onlayn platforma hisoblanadi. Bu platforma o'quvchilarga matematikadan tortib, til o'rganishgacha bo'lgan turli darslarni taqdim etadi. O'quvchilar video darslar orqali grammatikani o'rganishlari va o'z bilimi darajalarini mustahkamlashlari mumkin.

- **BBC Learning English:** BBC Learning English saytida turli darajadagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan darslar, audio fayllar, video materiallar, testlar va viktorinalar mavjud. Ushbu resurslar o'quvchilarga til o'rganishda yordam beradi va amaliy mashqlar orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

- **Memrise va Duolingo onlayn versiyalari:** Ushbu ilovalar nafaqat mobil qurilmalarda, balki kompyuter orqali ham foydalanish mumkin. Onlayn versiyalar interfaol mashqlar, video darslar va til o'rganish testlarini taqdim etadi.

- **Coursera va edX:** Bu platformalar turli xil onlayn kurslar va darsliklarni taqdim etadi. O'quvchilar ushbu kurslardan tilni o'rganish, grammatika, talaffuz va boshqa til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan kurslarni tanlashlari mumkin.

Mobil ilovalar va onlayn resurslar o'quvchilarga o'z sur'atida, istalgan joyda va vaqtda til o'rganish imkoniyatini yaratadi. Ushbu vositalar o'quvchilarga individual yondashuvni taqdim etadi, til o'rganish jarayonini yanada qulay, interfaol va qiziqarli qiladi. Mobil ilovalar va onlayn resurslar yordamida o'quvchilar darslarni mustahkamlash, yangi bilimlarni o'zlashtirish va o'z ko'nikmalarini rivojlantirishda davom etishlari mumkin.

2.4. Boshlang'ich sinflarda individual yondashuv usullari

Boshlang'ich sinflarda individual yondashuv o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishga, har birining o'rganish usullarini, sur'atini va qiziqishlarini inobatga olishga qaratilgan. O'quvchilar turli darajada bilimga ega bo'lishi, turli qobiliyatlar va qiziqishlarga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun ularning har biri uchun maxsus yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Bu o'quvchilarning o'rganish jarayonini samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi.

O'quvchilarning o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyati ularning shaxsiy qobiliyatlariga, aqliy va hissiy rivojlanishiga, turli ijtimoiy va madaniy muhitlarga bog'liq. Shu sababli, boshlang'ich sinflarda o'qituvchi o'quvchilarning qobiliyatlarini yaxshi tushunishi va ularning rivojlanishiga mos ravishda yondashishi kerak.

1. Har bir o'quvchining aqliy rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Ba'zi o'quvchilar tez o'rganib, murakkab materiallarni tezda o'zlashtirsa, boshqalari ko'proq vaqt talab qiladi. Bu holatda, o'qituvchi o'quvchilarni individual ravishda kuzatib, kerakli yordamni taqdim etishi lozim. Masalan, ilg'or o'quvchilarga qo'shimcha materiallar yoki maxsus topshiriqlar berish, kechikayotganlarga esa osonlashtirilgan materiallar yoki qo'shimcha tushuntirishlar taqdim etish mumkin.

2. O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalari va hissiy rivojlanish darajasi ham ularning o'rganishiga ta'sir qiladi. Ba'zi o'quvchilar guruhda ishlashda yaxshi, boshqalari esa ko'proq yakka tarzda ishlashni afzal ko'rishadi. O'qituvchi, bu qobiliyatlarni hisobga olib, guruh ishlari va individual topshiriqlarni muvozanatlashni o'rganishi kerak.

3. O'quvchilarning motivatsiyasi ham individual yondashuvning muhim qismi hisoblanadi. Ba'zi o'quvchilar juda motivatsiyalangan bo'lsa, boshqalari darsga kamroq qiziqish bildirishi mumkin. Bu holatda, o'qituvchi o'quvchilarni rag'batlantirish, qiziqarli va maqsadga yo'naltirilgan dars materiallarini tanlash orqali motivatsiyasini oshirishi kerak.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar bilan individual ishlash usullari o'qituvchining o'quvchining ehtiyojlari va shaxsiy xususiyatlariga qarab moslashtirilgan bo'lishi kerak. Bu usullar quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Bu yondashuv o'quvchilarga har xil darajada, individual tarzda dars berishni nazarda tutadi. Differensial yondashuv yordamida o'qituvchi har bir o'quvchining o'rganish tezligi va qobiliyatiga qarab dars materialini taqdim etadi. Misol uchun, ba'zi o'quvchilarga oddiy topshiriqlar, boshqalarga esa murakkabroq materiallar yoki loyiha ishlari taklif qilinishi mumkin. Bu o'quvchilarni o'z imkoniyatlariga qarab rivojlantirishga yordam beradi.

2. O'quvchilarning qobiliyatlari turlicha bo'lganligi sababli, har bir o'quvchiga maxsus tayyorlangan vazifalar berish muhimdir. Masalan, bir o'quvchiga rasmiy so'zlarni o'rganish uchun qo'shimcha materiallar taqdim etish, boshqa o'quvchiga esa aniqroq grammatik mashqlar yoki vazifalar taqdim etish mumkin. Bu usul o'quvchilarning qiziqishini va motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

3. Ba'zi o'quvchilar uchun umumiy darslarda o'qish qiyin bo'lishi mumkin. Shuning uchun, o'qituvchi o'z vaqtini ajratib, o'quvchilarga yakka tartibda yordam berishi lozim. Bu yordam maxsus qo'llanmalarda, tushuntirishlarda yoki ko'proq vaqt ajratilgan individual mashqlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu o'quvchilarga o'z salohiyatlarini to'liq ochishga yordam beradi.

4. Har bir o'quvchiga o'zgarishlar va muvaffaqiyatlarga erishish uchun individual mentor tayinlash mumkin. Mentor, o'quvchining rivojlanishini kuzatadi, ularni rag'batlantiradi va ularning o'rganish jarayoniga doimiy ravishda yordam beradi. Bu usul o'quvchilarni ishonchli va samarali o'rganishga undaydi.

5. Formativ baholash o'quvchilarni o'rganish jarayonida doimiy ravishda kuzatib borishni ta'minlaydi. O'qituvchi o'quvchilarning savodxonlik darajasini muntazam baholash orqali ularga kerakli yordamni ko'rsatishi mumkin. Bu baholash

har bir o'quvchining o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatini aniqlash va ularning ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda individual yondashuv o'quvchilarning o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. O'qituvchilar o'quvchilarning qobiliyatlarini hisobga olib, har biriga mos ravishda dars materiallari va usullarini tanlashlari kerak. Individual yondashuv orqali o'quvchilar o'z salohiyatlarini to'liq ochib, muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Bu usul, shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga va o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

XULOSA

Boshlang'ich sinflarda til va savodxonlikka o'rgatish tarixi, jamiyatning ta'lim sohasidagi o'zgarishlari va taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchilarni savodxon qilish jarayoni davomida, zamonaviy pedagogika yondashuvlari, metodikalar va o'qitish texnologiyalari shakllanib, rivojlangan. Tarixiy nuqtai nazardan, bosqichma-bosqich o'qitish jarayoni avvalgi davrlarda qattiq, an'anaviy metodlardan boshlangan bo'lsa-da, keyinchalik innovatsion pedagogik yondashuvlar, interfaol va texnologik vositalar yordamida zamonaviy ta'lim tizimi shakllandi. O'quvchilarga til va savodxonlikni o'rgatishning dastlabki bosqichlarida o'qituvchilar asosan an'anaviy o'qitish metodlarini qo'llagan, bu esa savodxonlikni oddiy bilimlar asosida rivojlantirishga imkon berardi. Ammo vaqt o'tishi bilan ta'limda yangi pedagogik g'oyalar va texnologiyalar paydo bo'ldi. Ayniqsa, XX asrning oxiri va XXI asrning boshlanishi bilan boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalari, multimedia vositalari va mobil ilovalar keng qo'llanila boshladi, bu esa o'quvchilarning tilni o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qildi.

Savodxonlikka o'rgatishning tarixiy jarayonida, o'quvchilarning individualligi, ularga nisbatan turli pedagogik yondashuvlar va metodlarni qo'llash zarurati yuzaga keldi. Bu jarayonni zamonaviy pedagogika, o'quvchilarning ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olib, yanada moslashtirish imkonini berdi. Shu bilan birga, tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda til va savodxonlikka o'rgatish faqat metodika yoki texnologiyalarga bog'liq bo'lmay, balki jamiyatning umumiy ta'lim va madaniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Hozirgi kunda o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda, tarixi va tajribasini hisobga olgan holda, yangicha pedagogik metodlar va interaktiv yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Kelajakda, boshlang'ich ta'limda til va savodxonlikka o'rgatishning yanada takomillashgan tizimi, axborot texnologiyalarining ilg'or usullaridan foydalanish va individual yondashuvni kengroq qo'llash orqali o'quvchilarni yuqori darajadagi savodxonlikka erishishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-maydagi PF-81-sonli farmoni ("Ta'lim sifatini oshirish va pedagogik faoliyatni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida")
2. 2023-yil 10-yanvardagi "Yangi O'zbekistonda ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha 2030-yilgacha bo'lgan strategiya"
3. Karimova, D. (2020). *Boshlang'ich ta'limda til va savodxonlikka o'rgatish metodikalari*. Tashkent: O'qituvchi nashriyoti.
4. Pirov, A. (2018). *Pedagogika asoslari va boshlang'ich ta'limda zamonaviy usullar*. Samarkand: Ma'naviyat nashriyoti.
5. Yuldashev, Sh. (2019). *Boshlang'ich sinflarda til va savodxonlikni o'rgatish*. Tashkent: Universitet nashriyoti.
6. Mahmudov, R. (2021). *O'quvchilarni savodxonlikka o'rgatishda innovatsion metodlar*. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
7. Sadullayeva, N. (2022). *Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi nashriyoti.
8. G'ulomov, B. (2017). *Ta'limda axborot texnologiyalarini qo'llash*. Tashkent: Mashhur nashriyoti.
9. Iskandarov, A. (2020). *O'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirish*. Buxoro: SciencePress.
10. Tursunov, M. (2016). *Boshlang'ich ta'limda metodik yondashuvlar*. Tashkent: Ta'lim muassasasi nashriyoti.
11. Karimov, B. (2015). *Pedagogik texnologiyalar va boshlang'ich ta'lim*. Samarkand: O'zbekiston ta'limi nashriyoti.
12. Fayzullayeva, G. (2021). *Mobil ilovalar yordamida o'quvchilarning til ko'nikmalarini oshirish*. Tashkent: Innovatsion texnologiyalar nashriyoti.
13. Shodiev, D. (2023). *Onlayn resurslar va ularning ta'limdagi roli*. Buxoro: Ta'lim platformasi.